

Faiq ƏLƏKBƏRLİ,
AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi, fə.l.ü.f.d., dosent

VYazı

Firudin bəy Köçərli bir tərəfdən "Allaha təvəkkül" düşüncəsinə qarşı çıxıb, Allahın hamını bərabər yaratdığını, ancaq bərabərsizliyin insanların özü tərəfindən yaradıldığını iddia etməklə yanaşı, digər tərəfdən də insanın iqbalının, bəxtinin bağlı ya da açıq olması təqdirdə bəzi hallarda onun səy, zəhmətkeş və çalışqan olub olmamasının əhəmiyyətsiz olduğuna da inanırdı. Köçərliyə görə, əsil insana yaraşan sifət odur ki, zahiri zəhətdən özünü göstərməklə deyil mənəvi və əməli baxımdan igid olsun: "Çul və çuxaya bəzənib zahirlərinə zinət və sığal verənlərə kişi demək şayəstə deyil. Həqiqətdə mərd igid o kəsdir ki, özünü dağa-daşa toxuyub haqq yolunda mərdanə dava eləsin" [9, s.342]. O, hesab edirdi ki: "...insanın başına qisim-qisim bəlalar gəlməyə və o, cürbəcür bəlalara və müsibətlərə mübtəla olmasa, ənvai-təcrübə və imtahanlar sınaq olunmasa, ruzigarın kürəsində əriyib dəsti-qəza ilə vurulan çəkiçlər altında döyülməyə, qəllü qəşdən hərgiz pak ola bilməz və dərəcəyikəməla irişməz" [9, s.347].

İnsanın kamilləşməsi üçün cavanlıqda başına gələnlər, eyni zamanda həyatda qazandığı bir çox təcrübələr mühüm rol oynayır. Burada ən vacib olan məsələlərdən biri də odur ki, insan öz yanlış-doğru hərəkət və davranışlarını bilməlidir. O, yazırdı: "Doğrudan da öz eyib və qəbahətini görməyib, qeyriləri eyibləndirən və öz glərə töhmət edən şəxsə nə hörmət və mərifət təmənna eləmək olar? Öz pozğunluqlarını görməyən, çirkin və ədəbsiz əməllərindən utanıb həya etməyən adam, söz yoxdur ki, özgədən də utanmaz və sevmədiyi adamın haqqında hər qisim iftira və böhtanı söylər. Bu qisim adamlardan kənar dolanmaq eyni-məsləhətdir" [9, s.482].

"Hər bir vücud qabili-tərbiyə və təlim ola bilməz. Elə bir cövhrsiz, mayası xarab şəxslər var ki, nə qədər onlara təlimü tərbiyə olunsay, yəne də avamlıqda və heyvaniyyətdə qalıb, ruhaniyyət və mənəviyyət cəhətinə tərəqqi edə bilməzlər... Girdəkəna qoz yapışmayan kimi, tərbiyə və tərbiyə mayası xarab şəxslərə təsir edə bilməz" [10, s.65], mülahizəsi Köçərliyə görə, müəyyən qədər doğru görünsə də, ancaq insan elm və tərbiyə sayəsində ədəblə əxlaqda tərəqqi tapa bilər. Belə ki, insan üçün səadət mayasının əsası tərbiyədir və tərbiyəsiz elmin də faydası yoxdur [10, s.66].

Köçərli belə bir qənaətə gəlmişdir ki, dünyanın yaranmasından bu günə qədər insan keçdiyi həyat yolunda daha çox müsbət deyil, mənfi amillərə meyil göstərmişdir:

"Dünya yaranandan bu ana-cən Adəm atanın övladları öz şəxsi mənfəətlərini mülahizə edib dövlət və sərvət sahiblərindən qisim-qisim təmənna nəzərdə tutub doğrunun üzünə yalanın qara pərdəsini çəkməyə adətəkar olublar. Müflis və miskinlərin hünəri olmayıb ki, doğrunu kəməli-cürət ilə söyləyib yalnaçı və hiyləbaz münəccimlərin yalanlarını batil eləsin və haqqı yetirsin. Belə cəmiyyətlərdə hər tərəfdən onların üstünə eqoist və nəfəspərəst alçaq və

vər olmağına mane olardı. Şairin sərmayəsi Haaq-taalının ona bəxşü etə qıldığı təbii-səlimdir (istədaddır) ki, ondan nəşət edib zühura gələn cəvahirlərin hər birininin əbabı nəzərində qədrü qiyməti ziyadədir" [10, s.74]. O, daha sonra yazırdı: "Həqiqi hüsne və mərifətüllahə vasil olmaq istəyən adam əzəli şəmsini (eşq günəşini) görə axtarıb bulsun, çünki məcazi dilbərlərin və ay üzlülərin hüsnu lətafəti daim deyil, müvəqqəti, boş bir şeydir. **Ona mübtəla olmaq layiq və münasib deyil və insan oğlu üçün yarımçıq şənlikdir. Əsil həqiqətə və mənəviyyətə talib olan kəs gərəkdir Kəbə evi ilə digər ibadət evləri arasında bir fərq**

mal olur ki, elə ölçüsüz və biçiksiz yaraşılmayan dona geyinilir ki, onları oxuyanlar bir şey fəhm edə bilmir və bu kəlamı yazmaqdan şairin ümdə məramının nə olduğunu anlayıb başa düşümlər. Zənn edirəm ki, əgər şairin və ya dəbin özündən dəxi soruşulsay ki, cənab filan, sizin bu kəlamı yazmaqda əsl məramınız nə olubdur və bunun ruhu, canı nədədir, hansı mətləbi ifadə etmək istəyibsiniz, ol cənab bu suallara cavab verməkdə aciz qalar.." [10, s.382].

Köçərliyə görə, şairin-mütəfəkkirin əsas silahı isə "Söz"dür. Çünki dünyadan öncə də, dünyanın özünün də, dünyada nə varsa hamısının

dediyi haqdır ki, bizim həyatımız, ölmümüz sözün varlığına və yoxluğuna bağlıdır" [10, s.314].

Beləliklə, insan, dünya və təkamül məsələsində birmənalı nəticələrə gəlmək mümkün deyildir. Çünki sosial-tarixi proseslərdə bu məsələyə münasibət hər zaman fərqli olmuşdur. Bizcə, insan və dünyanın təkamülündə harmoniyanın gözlənilməsi mütləqdir. Yalnız bu harmoniya çərəçivəsində yüksək mədəniyyətə sahib olan insanlar və cəmiyyətlər formalaşdırmaq olar. Əgər dünya təkamül məsələsində irəli gedib sıçrayışlara üz tutarsa o zaman insanlar v toplular təbii axarından çıxır. Eyni fikirləri in-

Azərbaycan türk mütəfəkkirləri insan və dünyanın təkamülü haqqında

mayası xarab şəxslər hücum edib ağızını qapayırlar və özlərini də xalq içində hörmət-siz və biabır ediblər. O səbəbdəndir ki, müsəlman qardaşların arasında yalan söyləmək və haqqı gizlətmək adı bir şey olubdur və hətta bəzi cəmiyyətlərdə hünər belə sayılır. Bu minval haqqa güc və zor edib, iftira və yalana röv-nəq verməyin adını "düruğiməsləhətəməz" (yalnaçı məsləhətlər-F.Ə.) qoyublar" [9, s.482].

Köçərli şairlərin cəmiyyətdəki mövqeyini də ifadə etməyə çalışmışdır. Onun fikrincə, şairin əsas peşəsi odur ki, doğrunu doğru, əyrini də əyri yazsın, yalnaçı və məd-dah olmasın. O, yazırdı: "Həqiqi şairin və həqiqi ədibin yazmaqdan və şer deməkdən başqa bir şüğü sənəti gərək olmasın. Əgər şair peşəkar və əhli-sənət olsa, o sənət və peşə şairin yazmağına, şerlər vasitəsilə yoxdan xəlx etməyinə, onun təbinin açılıb bar-

görməsin və bu müqəddəs məqamlara da bir nəzər ilə baxsın. Şair əsl hüriyyət-pərəst olub, azadəyi-əfkar və hüriyyəti-dinü etiqaq onun baş arzularından birisidir. Şair üçün məscid, kilə, künişt, sinaqoq və deyr arasında əsla təfəvüt yoxdur. Bunların cümləsi Allahın evi mənəzəsində müqəddəs və pak məqamlardır ki, ibadət və mərifətüllah üçün bina olunubdur" [10, s.114].

Ona görə, həqiqi şairin baş vəzifəsi mənəni yetirməkdir: "Çünki hər bir hekayətin ruhu onun içində olan mənə və məzmunudur. Nə qədər ki, şairin başında doğan təzə fikirlər aydın, açıq və salamat olsa, bir o qədər də onları bəyan etmək asan olur. Çətini ancaq fikrin başda doğub böyüməsidir. Dolaşmaq və qarışıq fikirlərin zühura gəlməsi də dolaşmaq olur və bəzi şairin yazılarının mənəsi o qədər qarışıq və bulaşmaq olur ki, o qədər ağır və qəliz ibarələrlə mala-

sana da aid etmək olar ki, dünyanı təkamül məsələsində qabaqlamalıdır. Ancaq son əsrlərdə biz insanın dünya ilə birlikdə təkamülünü müşahidə etmirik. Artıq insan dünyanın təkamüllə irəliləyişini pozur və sıçrayışlar edir. Belə olduğu təqdirdə də, yüksək mədəniyyətə sahib insanlar və toplular formalaşma bilmir. Ona görə də yeganə çıxış yolu insanın dünya ilə təkamül içində olması vacibdir.

Eyni zamanda, bir çox hallarda "mədəniyyət" anlayışı altında əslində əxlaqi dəyərlərdən uzaqlaşmaq da çox təhlükəlidir. Xüsusilə də, mövcud olan milli və dini adət ənənələrin "müasir bəşəri mədəniyyət" adı altında dəyərşəzləndirilməsi doğru deyildir. Hər bir toplumun özünəməxsus dəyərləri qorunub saxlanmalı, sadəcə burda uzlaşdırma yolları tapılmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Səhət Abbas. Seçilmiş əsərləri. Bakı, «Lider nəşriyyatı», 2005
2. Ağayev M. Abbas Səhət (Fəlsəfi və sosial-siyasi görüşləri). Bakı, Elm və təhsil, 2010
3. Hadi Məhəmməd. Seçilmiş əsərləri. Bakı, ADU nəşr., 1957
4. Məmmədova Afaq. XX əsr Azərbaycan romantizminin fəlsəfəsi. Bakı, «İqtisad universiteti» nəşr., 2003
5. Cavid H. Əsərləri. Beş cildə I cild. Bakı, «Lider nəşriyyatı», 2005
6. Cavid H. Əsərləri. Beş cildə III cild. Bakı, «Lider nəşriyyatı», 2005
7. Şaiq Abdulla. Seçilmiş əsərləri. Üç cildə. II cild. Bakı, AVRASIYA PRESS, 2005
8. Ağaoğlu Əhməd. Seçilmiş əsərləri. Bakı, «Şərqi-Qərb», 2007
9. Köçərli Firudin bəy. Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı. 2 cildə, I cild. Bakı, Avrasiya-Press, 2005
10. Köçərli Firudin bəy. Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı. 2 cildə, II cild. Bakı, Avrasiya-Press, 2005